

Het Gelderse gevoel en de betekenis van grenzen in ruimte en tijd

INAUGURELE REDE DOOR PROF. DR. DOLLY VERHOEVEN

*in au
gurele
redo*

change perspective

Radboud Universiteit

INAUGURELE REDE

PROF. DR. DOLLY VERHOEVEN

Het huidige Gelderland heeft geen sterke eigen identiteit. In plaats van met de provincie, identificeren Gelderlanders zich eerder met de Veluwe, de Achterhoek of het Rivierenland, regio's die teruggaan op een bestuurlijke indeling uit de veertiende eeuw. In haar oratie gaat prof. dr. Dolly Verhoeven in op de betekenis van grenzen voor het identiteitsbesef in Gelderland, een gewest dat in het verleden zowel grensgebied was als centrale zone tussen west en oost. Tegelijkertijd roept zij op om de grens te slechten tussen wetenschappelijke geschiedbeoefening en de vele organisaties die zich lokaal en regionaal met het verleden bezighouden.

Prof. dr. T.H.G. (Dolly) Verhoeven (1959) studeerde Geschiedenis in Utrecht en promoveerde in 1994 op een regionaal historisch onderzoek naar het negentiende-eeuwse onderwijs in Noord-Brabant. Na enkele jaren gewerkt te hebben in de museumsector richtte zij in 2001 in Apeldoorn het historische bureau Storia op. In dat verband verrichtte zij diverse werkzaamheden in de culturele sector, variërend van historisch onderzoek tot projectleiding. Sinds eind 2008 werkt zij een dag per week bij de Radboud Universiteit als bijzonder hoogleraar Nijmeegse geschiedenis, met een speciaal accent op de publieksgeschiedenis. Sinds november 2014 is zij daarnaast voor een dag per week hoogleraar Gelderse Geschiedenis.

HET GELDERSE GEVOEL
EN DE BETEKENIS VAN GRENZEN IN RUIMTE EN TIJD

Het Gelderse gevoel en de betekenis van grenzen in ruimte en tijd

*Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar
Gelderse geschiedenis aan de Faculteit der Letteren aan de
Radboud Universiteit op donderdag 15 oktober 2015*

door prof. dr. Dolly Verhoeven

Opmaak en productie: Radboud Universiteit, Facilitair Bedrijf, Print en Druk
Fotografie omslag: Bert Beelen

© prof. dr. Dolly Verhoeven, Nijmegen, 2015

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt middels druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyrighthouder.

Meneer de rector, meneer de commissaris, mevrouw de gedeputeerde, geachte aanwezigen,

Vandaag wil ik uw aandacht vragen voor het Gelderse gevoel. Daarmee bedoel ik het gevoel van mensen dat zij verbonden zijn met deze provincie. Omdat ze hier wonen of er vandaan komen. Omdat ze trots zijn op het landschap, de bedrijvigheid, de cultuur en de geschiedenis van de provincie. Omdat ze zich herkennen in de symbolen ervan, zoals het wapen, de vlag, het volkslied wellicht. Omdat ze zich, in welke vorm dan ook, Gelderlander voelen.¹ We gaan het in dat verband hebben over identiteit, over regio's en over de grenzen daarvan. En natuurlijk over geschiedenis.

Maar we beginnen met het Gelderse gevoel. Uit een onderzoek in maart 2015, kort voor de Provinciale Statenverkiezingen, bleek dat het daarmee niet zo best gesteld is. Slechts een kwart van de respondenten uit Gelderland liet weten een emotionele band te voelen met de eigen provincie. Alleen in Flevoland en Zuid-Holland was dat nog minder het geval.²

Hoe kan dat? Zijn de inwoners van Gelderland niet trots op hun leefomgeving? Voelen ze zich niet verbonden met de plek waar ze leven en met de geschiedenis daarvan? Dat is nog maar de vraag. Gelderland telt zeker tachtig musea die zich bezighouden met het lokale of regionale verleden – op Noord- en Zuid-Holland na is dat meer dan enige andere provincie. Daarnaast zijn er in de provincie zo'n tachtig historische verenigingen met in totaal naar schatting ruim vijftigduizend leden, plus circa twintig lokale en regionale archieven.³ Samen verzorgen deze instellingen jaarlijks vele honderden kleine en grote historische activiteiten.⁴ Dat wijst wel op de nodige bevoegenheid voor de eigen geschiedenis en identiteit – zo niet bij het publiek dan toch in elk geval bij de organisatoren. De meeste organisaties en de meeste activiteiten richten zich echter niet op het overkoepelend Gelderse, maar eerder op het lokale of regionale niveau. De provinciale historische vereniging Gelre is weliswaar een van de oudste, maar tegelijkertijd ook een van de kleinere historische verenigingen.⁵ En een museum waar de gehele Gelderse geschiedenis wordt getoond hebben we niet.

De identiteit van de streken, steden en dorpen in Gelderland lijkt krachtiger dan die van de provincie als geheel.⁶ Er is eerder sprake van een Achterhoeks of een Betuws gevoel, van een Zutphens, een Aaltens of een Culemborgs gevoel dan van een overkoepelend Gelders gevoel. Sinds enkele jaren wordt dat nog eens onderstreept door regionale 'Cultuur- en erfgoedpacten', bedoeld om de eigen identiteit van de streek onder de aandacht te brengen van bewoners en bezoekers.⁷ Ook de actuele toeristische campagne voor Gelderland zet in op verscheidenheid. Onder de noemer 'Gelderse streken' wordt de karakteristieke natuur en cultuur van de Veluwe, de Achterhoek, het Rivierenland en de regio Arnhem-Nijmegen aangeprezen. Zelfs op het provinciehuis stelt men zich zo nu en dan de vraag of Gelderland wel een eigen identiteit heeft.⁸

IDENTITEIT EN IDENTIFICATIE

De term identiteit is nu een aantal malen gevallen en voor we verder ingaan op het Gelderse gevoel wordt het tijd om er eens wat preciezer naar te kijken. Vraagstukken omtrent collectieve identiteit, de identiteit van groepen mensen, houden ons in Nederland al enkele decennia bezig en doen af en toe de gemoederen hoog oplopen.⁹ Processen van globalisering, digitalisering en internationale migratie hebben geleid tot reflecties over wie wij zijn, wat ons bindt en wat ons onderscheidt van anderen.

Er zijn globaal twee manieren om naar de identiteit van groepen te kijken.¹⁰ In het dagelijks gebruik en in het publieke debat wordt identiteit doorgaans gezien als een aantal feitelijk bestaande eigenschappen, die het wezen of de kern vormen van een gemeenschap. We kunnen het dan bijvoorbeeld hebben over de Grieken, de moslims of de Gelderlanders.

In wetenschappelijke kring domineert een andere visie. Daar gaat men er meestal vanuit dat collectieve identiteit een sociale constructie is: een gezamenlijk gevoel bij elkaar te horen op basis van een aantal gedeelde kenmerken.¹¹ Identiteit is in die visie vooral zelfbeeld. Bij de vorming van dat zelfbeeld speelt het onderscheid met de 'ander' een belangrijke rol. Op de eerste plaats omdat het bestaan van een 'ander' duidelijk maakt wie wij niet zijn, welke kenmerken wij niet delen. Maar ook omdat de blik van de 'ander' vaak van invloed is op het beeld dat wij van onszelf hebben.¹²

Bij de vorming van een zelfbeeld kunnen allerlei karakteriseringingen worden gebruikt, die soms onderling tegenstrijdig zijn. Zo worden Nederlanders in de nummer 1-hit 15 miljoen mensen neergezet als vrijheidslievend en verdraagzaam, maar tegelijkertijd als opstandig en afgunstig (vooral op de burens), ze zouden sober zijn en nuchter maar toch ook saamhorig en op sommige momenten zelfs gepassioneerd Oranjegezind.¹³ Om te benadrukken dat het bij collectieve identiteit altijd gaat om een actief proces van toe-eigening van groepskenmerken, wordt in plaats van identiteit ook wel gesproken van identificatie.¹⁴

Collectieve identiteit mag dan een constructie zijn, het is wel een betekenisvolle constructie. Mensen ervaren in de dagelijkse praktijk dat zij bij elkaar horen, bijvoorbeeld doordat zij bepaalde gewoonten delen, dezelfde geografische ruimte gebruiken of een gedeelde geschiedenis hebben.¹⁵ Sterker nog, voor het in stand houden van een levensvatbare samenleving is een zekere mate van onderlinge verbondenheid, van identificatie met de groep, onmisbaar.¹⁶

IDENTITEIT EN GESCHIEDENIS

Voor een gezamenlijke identiteit is een gezamenlijk verhaal nodig. Dat verhaal wordt vaak gevonden in het verleden. Voortdurend opnieuw gebruiken mensen elementen uit het verleden om hun collectieve identiteit vorm en inhoud te geven. Hoe ze dat doen, is voor hedendaagse historici een belangrijke onderzoeksvraag.¹⁷

Begin jaren negentig vonden kort achtereenvolgend drie historische congressen plaats over het thema collectieve identiteit.¹⁸ Tijdens één daarvan betoogde Willem Frijhoff in een kernachtige lezing dat het bij identiteit altijd draait om drie zaken die onderling verbonden zijn. Op de eerste plaats de beelden en attributen die gebruikt worden om identiteit uit te drukken. Op de tweede plaats het verhaal dat over de groepsidentiteit verteld wordt. En tot slot de vertaling van de beelden en het verhaal in gedrag, in maatschappelijk handelen. Wie vat wil krijgen op de constructie van identiteit zou daarom de wisselwerking tussen verbeelding, vertoog en handelen moeten onderzoeken.¹⁹

Collectieve identiteit is sinds de jaren negentig hoog op de historische agenda blijven staan. Een centraal thema binnen het onderzoek is de relatie tussen de vorming van een nationale staat en het ontstaan van nationaal identiteitsbesef.²⁰ Daarnaast wordt steeds vaker ook ingezoomd op regionale of provinciale identiteitsvorming. De complexe relaties tussen verbeelding, verhalen en gedrag blijken op dat niveau goed zichtbaar te zijn.²¹

Zo bleek de groei van het Limburgse en Noord-Brabantse identiteitsbesef in de vroege twintigste eeuw direct verband te houden met maatschappelijke veranderingen die als bedreigend werden ervaren voor de vertrouwde leef sfeer. In Limburg gaf de ontwikkeling van de mijnbouw, die gepaard ging met een instroom van arbeiders, ingenieurs en leidinggevendenden uit de noordelijke provincies, een impuls aan het provinciaal zelfbewustzijn. In Noord-Brabant leidden industrialisatie en daarmee gepaard gaande sociale veranderingen in de jaren 1930 tot het benadrukken van het 'Brabants eigene'. In beide provincies fungeerde Holland als de 'ander' waartegen men zich afzette. En in beide provincies ging het katholicisme fungeren als onderscheidend kenmerk, waarbij katholieke rituelen en symbolen zoals carnaval, schutterijen en processies als 'typisch Limburgs' dan wel 'typisch Brabants' werden benoemd.²²

Studies over de drie noordelijke provincies Groningen, Friesland en Drenthe laten zien dat bij de vorming van provinciale zelfbeelden verschillende sociale groepen een rol speelden. Het initiatief kwam steeds van een maatschappelijke bovenlaag – niet eens per se afkomstig uit de provincie zelf – die zich ging verdiepen in de regionale taal en cultuur. De ideeën van deze elite verspreidden zich via bijeenkomsten, geschriften, liederen en tal van andere media onder brede lagen van de bevolking. Maar provinciale identiteitsvorming gebeurde niet alleen van bovenaf. Groninger emigranten en Drentse volksschrijvers creëerden en koesterden hun eigen nostalgische beeld van regio's waar nog in hecht gemeenschapsverband werd samengeleefd.²³

Het voorbeeld van Zeeland maakt duidelijk hoezeer het collectieve zelfbeeld beïnvloed kon worden door ideeën van buitenstaanders. In de zeventiende eeuw had Zeeland het imago van een ongezond gebied dat men vanwege de slechte luchtgesteldheid en de heersende koorts maar beter kon mijden. Medio achttiende eeuw begonnen Zeeuwse auteurs dat beeld radicaal om te draaien. Zij prezen Zeeland juist aan als een

provincie met sterke en gezonde inwoners die vaak een hoge leeftijd bereikten. Op den duur zou dat beeld van het gezonde Zeeland onderdeel gaan vormen van het provinciale identiteitsbesef.²⁴

IDENTITEIT EN RUIMTE

Wanneer we spreken over provinciale identiteitsvorming, hebben we niet alleen te maken met een historische maar ook met een geografische component. Sinds het eind van de jaren negentig is de geschiedwetenschap zich bewuster geworden van de betekenis van ruimte – niet slechts als decor voor historische gebeurtenissen, maar als zelfstandige factor die van invloed is op gedrag en beleving. Om het anders te zeggen: waar iets gebeurt, is geen neutraal gegeven maar heeft betekenis voor de *manier waarop* het gebeurt.²⁵

Voor het bestuderen van de ruimtelijke dimensie kan het zinvol zijn gebruik te maken van inzichten uit de sociale geografie, die regio's en regionale identiteit vanuit een meer modelmatig perspectief bestudeert. Aanvankelijk werden regio's binnen de geografie gezien als objectief vast te stellen gebieden, met duidelijk eigen kenmerken en een eigen karakter. Sinds de jaren zeventig worden ze veeleer beschouwd als mentale constructies, als beelden die mensen in hun hoofd hebben over een bepaalde geografische ruimte. Hoe die beelden tot stand komen, welke factoren daarin een rol spelen, en welk effect ze hebben op het gedrag van mensen, is onderwerp van onderzoek.²⁶

De invloedrijke Finse geograaf Ansii Paasi beschrijft regiovorming als een proces in ruimte en tijd, waarin vier vormen of fasen te onderscheiden zijn. Als eerste verwijst hij naar de territoriale vorm: het afgrenzen en ruimtelijk indelen van het gebied. Ten tweede is er de symbolische vorm, die ervoor zorgt dat de regio een plaats krijgt in het bewustzijn: aan de bevolking worden dan karakteristieke eigenschappen toegeschreven en de regio wordt voorzien van symbolen zoals een naam, een vlag en heldenverhalen. De institutionele derde vorm bestaat uit een stelsel van regionale instellingen, waaronder scholen en media die ervoor zorgen dat de symbolen verduurzaamd raken. Tot slot is er de functionele vorm, waarin de regio concreet betekenis krijgt binnen grotere economische, politieke en demografische verbanden. Wanneer deze vier vormen of fasen overlappen, vormen ze een sterke en geïnstitutionaliseerde regionale identiteit.²⁷

Geograaf Kees Terlouw spreekt in dat verband van een 'dikke' identiteit, gebaseerd op een gedeeld historisch verhaal en een gedeelde cultuur. Hij onderscheidt deze van een 'dunne' regionale identiteit die minder geworteld is in het verleden en meer gericht is op het behartigen van actuele en economische belangen.²⁸ In een gedetailleerd onderzoek naar identiteitsvorming in de fusiegemeenten Goeree-Overflakkee en Katwijk legden Terlouw en zijn collega Hogenstein factoren bloot die een rol speelden bij het ontstaan van een nieuwe, bovenlokale identiteit. Of zo'n overkoepelende identiteit kon ontstaan, hing op de eerste plaats af van de vraag of de verschillende

groepen binnen de gemeente er vertrouwen in hadden dat hun belangen na de fusie gewaarborgd zouden blijven. Was dat vertrouwen er niet, dan bleek hun zelfbeeld zich te 'verdikken' tot een verzetsidentiteit en benadrukten de groepen vooral hun 'anders zijn' binnen het nieuwe verband. Daarnaast speelde een rol in hoeverre binnen de fusiegemeente een nieuw gezamenlijk verhaal kon worden geconstrueerd, waarin de verschillende groepen zich herkenden. Zo ontstond op Goeree-Overflakkee een nieuw 'eilandgevoel', terwijl in de fusiegemeente Katwijk juist het accent bleef liggen op de identiteit van de afzonderlijke dorpen.²⁹

Regiovorming en regionale identiteitsvorming worden in de geografie dus opgevat als dynamische processen waarin telkens opnieuw keuzes worden gemaakt en waarin rivaliserende belangen een grote rol kunnen spelen. Eerder zagen we al dat identiteitsvorming altijd een 'ander' behoeft. Zodra er sprake is van een 'wij' is er ook een 'zij'. De geografische invalshoek maakt ons attent op de vraag hoe de grens tussen 'wij' en 'zij' vorm krijgt.

IDENTITEIT EN GRENZEN

Op het eerste gezicht lijkt het duidelijk. Een grens is een fysieke afbakening, een markeringslijn of zone tussen de ene en de andere ruimte, tussen de ene en de andere groep. We zien het in deze universitaire aula, waar een onmiskenbare scheiding bestaat tussen het gezelschap van hoogleraren in de corona en de overige toehoorders in de zaal.

Toch is in het wetenschappelijke denken over grenzen de focus in de afgelopen decennia verschoven van de grens als fysiek gegeven naar de grens als constructie. Ruimtelijke afbakeningen mogen vanzelfsprekend lijken, maar ze worden door mensen gemaakt en gebruikt, en kunnen dus ook worden veranderd of afgeschaft.³⁰ Indien in deze zaal de vrouwen – met of zonder toga – aan de linkerzijde zouden gaan zitten en alle mannen aan de rechterzijde, ziet de grens tussen 'wij' en 'zij' er plotsklaps heel anders uit.

In de geografie concentreert men zich bij de bestudering van grenzen in toenemende mate op hun betekenis als sociale symbolen van insluiting en uitsluiting.³¹ Politiek geograaf Henk van Houtum, medeoprichter van het Nijmeegse Centre for Border Research, spreekt in dat verband van 'bordering', 'ordering' en 'othering': grenzen scheppen interne samenhang en zorgen ervoor dat er een voortdurend verschil blijft bestaan met de 'ander'. Die ander is nodig en wordt telkens opnieuw geconstrueerd en verbeeld om zo de samenhang binnen een territoriale gemeenschap te behouden. Tegelijkertijd vormen grenzen ook verbindingen, ze leiden tot contacten en stimuleren uitwisseling. Ze nodigen als het ware uit om de scheidslijn te overschrijden en nieuwe werelden te verkennen.³²

Veel grensonderzoek richt zich op de betekenis van natievorming en het ontstaan van nationale identiteit voor het leven in grenszones, waar per definitie verschillende

politieke, economische en culturele invloeden bij elkaar komen.³³ Vanuit antropologisch perspectief worden in het onderzoek vragen gesteld over het handelen van grensbewoners. Welke culturele relaties worden in een grensgebied onderhouden? Hoe passen grensbewoners zich aan hun omstandigheden aan? En hoe doorlaatbaar is de grens in de praktijk? Daarbij maakt de antropologie ons erop attent dat niet alleen staatsgrenzen leiden tot een 'wij-zij'-perspectief, maar dat culturele grenzen, taalgrenzen en religieuze grenzen in dat opzicht minstens zo betekenisvol kunnen zijn.³⁴

De groeiende belangstelling voor nationale identiteit heeft ook in de geschiedwetenschap geleid tot meer aandacht voor (nationale) grenzen en hun betekenis.³⁵ Casestudies laten zien dat grenzen ook in het verleden heel verschillende functies konden hebben: van doorlaatbare zones waarin volop interactie mogelijk was – zoals tussen Nederlands en Vlaams Brabant ten tijde van de Republiek – tot een scherpe markering van 'wij' en 'zij' in tijden van oplopende spanning – zoals in het grensgebied tussen Nijmegen en Kleef aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog.³⁶ Door het bestuderen van grenszones in het verleden wordt zichtbaar hoe complex en gelaagd het proces van collectieve identiteitsvorming is, en hoe belangrijk het is bij de bestudering daarvan beide zijden van de grens in het oog te houden.³⁷

Het voorafgaande overziend, kunnen we dus vanuit verschillende perspectieven naar identiteitsvorming van provincies of regio's kijken. Inzichten uit de historische wetenschap, de sociale geografie en de antropologie bieden aanknopingspunten voor onderzoek naar het opleggen of juist het toe-eigenen van regionale identiteit, naar het bestaan van beelden en zelfbeelden en de relatie daartussen, naar de afbakening en de verbindingen tussen 'wij' en 'zij', naar handelingen en rituelen die identiteit symboliseren en uitdrukken, en naar veranderingen in dit alles op basis van tijd en plaats.

Met die informatie in het achterhoofd wordt het tijd om terug te keren naar Gelderland en het Gelderse gevoel.

GELDERLAND GRENSLAND

We hebben het zojuist gehad over identiteit als constructie, over regio's als constructie, over grenzen als constructie en ik hoor u denken: nu gaat ze zeker zeggen dat Gelderland ook een constructie is. Dat klopt. In die zin dat er historisch gezien vele Gelderlanden zijn. Het Gelre van graaf Gerard van Gelre van omstreeks 1100, verschilt geografisch, politiek, economisch, demografisch en cultureel nogal van het Gelre van hertog Karel van Gelre in pakweg 1500, en dat is weer een heel ander Gelre dan het gewest ten tijde van de Republiek of de huidige provincie Gelderland. We vatten het gemakshalve allemaal samen onder de noemer Gelderland, maar hoe we dat Gelderland duiden, hangt af van welk verhaal we erover willen vertellen.

Op deze plek wil ik vooral het grensaspect benadrukken. Gelderland kan in veel opzichten gekarakteriseerd worden als een grensprovincie: zowel vanwege zijn

buitengrenzen als vanwege allerlei grenslijnen die dwars door de provincie lopen. Die grenzen speelden niet alleen in het verleden een rol, ook vandaag de dag zijn ze van betekenis voor de identiteitsvorming van Gelderlanders.

Ik licht er vier perioden uit als voorbeeld.

DE ROMEINSE LIMES

Om te beginnen de periode van circa 80 tot circa 400 na Christus, toen dwars door het latere Gelderland de grens liep van het Romeinse rijk. Deze grens of Limes volgde de loop van de Rijn. Aan de zuidkant ervan woonden Bataven en Romeinen, in het noorden huisden stammen waarvan we de namen niet weten. De Limes werd gemarkeerd door forten, waarvan er zeker acht in Gelderland lagen, aangevuld met wachttorens. Ondanks deze versterkingen was de Limes geen gesloten grens. Eerder was het een zone waarin men handel dreef en kennis uitwisselde, en die tevens diende als buffer tegen invallen van Germaanse volken uit het noordoosten. Naarmate die invallen heviger werden, vanaf het eind van de tweede eeuw, werd de grenszone breder. In deze zone vestigde zich op den duur een mix van Bataafse, Romeinse en Germaanse bewoners.³⁸

Behalve als grens fungeerde de Limes ook als transportroute. Vervoer van troepen en goederen vond plaats over de Rijn en over de daarlangs gelegen limesweg. Zo verbond de grens de bewoners van onze streken met volken in het westen en het zuidoosten en bood hij mogelijkheden voor uitwisseling en beïnvloeding. Concrete aanwijzingen daarvoor vinden we onder meer in de uitgestrekte laat-Romeinse grafvelden rondom Nijmegen, waar grafgraven zijn aangetroffen afkomstig uit verafgelegen gebieden als Zuid-Frankrijk en mogelijk zelfs Palestina.³⁹

Hoewel er van de Romeinse grens in Gelderland weinig zichtbare resten over zijn, speelt deze wel een rol in het tegenwoordige historische besef. Publieksactiviteiten, reconstructies van gebouwen, tentoonstellingen, educatieve programma's, lezingen en publicaties houden de herinnering levend.⁴⁰ Al enkele jaren werken de provincies Gelderland, Utrecht en Zuid-Holland aan het zichtbaar en beleefbaar maken van de Limes. In april 2015 tekenden zij een overeenkomst met de Duitse deelstaten Noordrijn-Westfalen en Rijnland-Palts om te komen tot een gezamenlijke voordracht van de Romeinse Limes voor de UNESCO Werelderfgoedlijst.⁴¹ Zo zorgt de Limes ook nu nog voor vormen van grensoverschrijdende samenwerking.

HET HERTOGDOM GELRE

Van de Romeinen maken we een tijdsprong van een kleine duizend jaar naar de late middeleeuwen. In die tijd werd Gelre gevormd door een verzameling gebieden en gebiedjes, deels aan elkaar grenzend en deels verspreid gelegen. Het gebied was veel groter dan de tegenwoordige provincie, ook delen van het huidige Limburg en Duitsland behoorden ertoe. Het werd bestuurd door de hertogen van Gelre, die het vanouds beschouwden als hun persoonlijk eigendom, waarvan zij naar believen delen beleenden,

ruilden of verkochten. In de veertiende eeuw kwamen de steden Nijmegen, Zutphen, Arnhem en Roermond tegen die praktijk in verzet. In ruil voor belastingen dwongen zij de belofte af dat Gelre één geheel zou blijven en er geen delen meer vervreemd zouden worden. Vanaf die tijd gingen de vier steden zich steeds meer profileren als hoofdsteden, die ook de kleinere steden in hun streek of kwartier vertegenwoordigden. Ook de adel sloot zich bij deze kwartierlijke indeling aan. Zo nam de eenheid van Gelre toe, maar tekenden zich tegelijkertijd daarbinnen steeds scherper de grenzen van de vier kwartieren af. Tijdens opvolgingstwisten binnen het hertogdom maakten die kwartieren niet altijd dezelfde keuzes waardoor inwoners van Gelre soms gewapend tegenover elkaar stonden.⁴²

In cultureel opzicht was Gelre in de late middeleeuwen een overgangszone tussen de Franse en Bourgondische invloedssfeer in het westen en het Duitse Rijk in het oosten.⁴³ Politiek gezien keek Gelre echter eerder oost- dan westwaarts. De Geldersen hechtten grote waarde aan de door de Duitse keizers verleende privileges en bezagen met wantrouwen de expansiedrift van de Bourgondiërs. Onder leiding van Karel van Gelre en zijn krijgsheer Maarten van Rossum verzetten zij zich in de eerste helft van de zestiende eeuw hardnekkig, maar uiteindelijk tevergeefs, tegen opname in het Bourgondisch-Habsburgse rijk.⁴⁴ De langdurige oorlog met de Bourgondiërs leverde de Geldersen in de rest van Nederland het imago op van brute rovers en plundersaars, een beeld dat de Gelderse geschiedschrijvers omkeerden naar dat van dappere en onverschrokken krijgers.⁴⁵

Het zelfstandige Gelre uit de late middeleeuwen bestaat niet meer, maar blijft tot de verbeelding spreken, waarbij ook de nodige verbindingen over de huidige grens worden gelegd. Een reizende tentoonstelling over de *Gouden eeuw van Gelre*, trok in 2001 en 2002 bezoekers naar Kevelaer, Nijmegen, Zutphen en Roermond.⁴⁶ In 2005 vond in Museum Het Valkhof een succesvolle tentoonstelling plaats met werk van de vijftiende-eeuwse kunstenaars Paul, Herman en Johan van Limburg; drie Nijmeegse broers die als miniatuurschilders werkten aan het Bourgondische hof.⁴⁷ Sindsdien organiseert de Stichting Gebroeders van Limburg jaarlijks een middeleeuws festival in de Nijmeegse binnenstad en draagt zij daarnaast bij aan soortgelijke activiteiten in Soest en Graefenthal aan de overzijde van de grens.⁴⁸ Belangstelling voor het middeleeuwse Gelre blijkt ook uit de recente *crowdfunding*-actie van mediëvist Johan Oosterman voor de restauratie van het gebedenboek van Maria van Gelre, hertogin van Gelre en Kleef. Dit vijftiende-eeuwse boek, dat zich in de Staatsbibliotheek in Berlijn bevindt, toont in allerlei opzichten de internationale verwevenheid van het toenmalige Gelre. Het werd gekopieerd in Arnhem en verlucht in Nijmegen in een stijl waarin invloeden uit Utrecht, Brugge en Parijs samenkwamen. Het project werd door het publiek omarmd. Al binnen enkele maanden leverde de actie ruimschoots het benodigde startbedrag op.⁴⁹

GELRE IN DE REPUBLIEK

De inlijving in het Habsburgse rijk van Karel V bracht een wezenlijke verandering teweeg in de positionering van Gelre. Van centrumgebied tussen oost en west werd het grensgewest van de Zeventien Nederlanden. In 1579 sloot Gelre zich aan bij de Opstand tegen landsheer Philips II. Vanaf die tijd werd het tot strijdtoneel van Staatse en Spaanse troepen. Het Overkwartier, met Roermond als hoofdstad, kwam in Spaanse handen en zou niet meer terugkeren naar Gelre. In de resterende kwartieren verschoof de grens tussen de oorlogvoerende partijen geregeld.⁵⁰ Waar de Staatse het voor het zeggen hadden, werd het protestantisme de dominante godsdienst, terwijl in de Spaanse gebieden het katholicisme als enige religie getolereerd werd. Tijdens het Twaalfjarig Bestand van 1609 tot 1621 liep de grens tussen Staatse en Spaans dwars door het gewest. Ten dele is dat terug te zien in het latere patroon van protestantse en katholieke regio's binnen Gelderland.⁵¹

Terwijl in het westen van de Republiek de Gouden Eeuw aanbrak, werd in Gelre vanaf 1621 de oorlog hervat. Ook na het tekenen van de Vrede van Münster in 1648 bleef Gelderland fungeren als grenszone voor de westelijke provincies.⁵² In 1672 vielen de Franse koning Lodewijk XIV en zijn bondgenoten via Gelre de Republiek binnen. Stadhouder Willem III trok zich met zijn troepen terug achter de Hollandse Waterlinie. De kleine garnizoenen van Arnhem, Nijmegen, Zutphen, Zaltbommel en Doesburg konden de vijand niet weerstaan. Binnen tien dagen was Gelre veroverd. Als straf voor dit 'verraad' verloren provincie en steden het recht zelf hun bestuurders te benoemen; voortaan was dit een privilege van de stadhouder.⁵³

De positie van Gelderland als grensgewest en bufferzone voor de westelijke provincies, en in het bijzonder Holland, leidde tot een gevoel van achterstelling dat in bepaalde opzichten tot de dag van vandaag doorwerkt. De huidige televisieserie *Ridders van Gelre* van Omroep Gelderland speelt in op dat sentiment door tegenover het 'Hollandse' geschiedbeeld nadrukkelijk een eigen Gelders verhaal te plaatsen.⁵⁴ In de Achterhoek vormt de geschiedenis als grens- en oorlogsgebied onderdeel van het lokale identiteitsverhaal van stadjes als Bredevoort en Groenlo.⁵⁵

Toch fungeerde binnen het zeventiende-eeuwse Gelre niet alleen Holland als de 'ander' waartegen de eigen identiteit vorm kreeg. Ook binnen het gewest bestonden er tegenstellingen en grenzen, zoals tussen de drie overgebleven kwartieren die elk hun eigen bestuur en rechtspraak hadden, en in gezamenlijk overleg het gewestelijk beleid bepaalden.⁵⁶ Onderling konden zij stevig met elkaar wedijveren, bijvoorbeeld over de vestigingsplaats van een Gelderse universiteit. Na jarenlang touwtrekken tussen Zutphen, Nijmegen en Harderwijk won die laatste in 1647 het pleit. Nijmegen legde zich daar echter niet bij neer en richtte acht jaar later een concurrerende universiteit op. Voor de belangrijke functie van hoogleraar in de rechten werd eenvoudig de Harderwijkse rector weggekocht.⁵⁷

TUSSEN RANDSTAD EN RUHRGEBIED

De opname van Gelderland in het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 maakte geen einde aan de grenspositie van de provincie. Eerder het tegendeel, want met de vorming van de nationale eenheidsstaat nam de betekenis van de landsgrens toe. Ook de nationalistische Pruisische politiek in de negentiende eeuw en de twee wereldoorlogen van de twintigste eeuw droegen daaraan bij. Toch bleven er in de grensregio altijd wel contacten over en weer bestaan. In de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond in de Nederlands-Duitse grensregio zelfs een bloeiende grensoverschrijdende textielindustrie.⁵⁸

Tegelijkertijd leidde de opname in het Koninkrijk ertoe dat Gelderland meer dan tevoren verbonden raakte met de rest van Nederland, zowel fysiek – in de vorm van kanalen, wegen en spoorlijnen – als qua oriëntatie: er kwam één munt, één tijd, één stelsel van maten en gewichten en inwoners van Gelderland kregen te maken met een nationaal onderwijsstelsel en een nationaal leger.⁵⁹ Evenals in de zuidelijke en noordelijke provincies stimuleerde deze nationale eenwording ook in Gelderland de belangstelling voor het ‘Gelders eigene’, onder meer via de uitgave van een *Geldersche Volks-almanak*.⁶⁰ De bestuurlijke rol van de kwartieren was inmiddels uitgespeeld, maar zoals we zagen bleven ze tot op de dag van vandaag van betekenis voor het vormgeven van de Gelderse identiteit.

Door de naoorlogse Europese eenwording, en met name door het verdwijnen van binnengrenzen in 1993, heeft Gelderland in zekere zin zijn positie teruggekregen van overgangsgebied tussen oost en west, tussen Randstad en Ruhrgebied.⁶¹ De opheffing van fysieke grenzen leidde echter niet automatisch tot het verdwijnen van culturele grenzen, die bleken in de voorafgaande twee eeuwen stevig wortel te hebben geschoten.⁶² Recent is wel nieuwe toenadering te zien van bewoners en organisaties aan weerszijden van de grens. Herdenkingsmomenten worden aangegrepen voor nieuwe contacten. Concrete voorbeelden zijn de vaststelling van de Gelders-Münsterse grens in 1766 en de overgang van de Kleefse enclaves Zevenaar, Duiven, Wehl en Huissen naar Nederland in 1816. Beide gebeurtenissen worden in het komend jaar herdacht met Nederlands-Duitse activiteitenprogramma’s, gericht op het versterken van de gedeelde grensidentiteit.

ANDERE GRENZEN

Behalve de grenzen die wij in dit korte historische overzicht tegenkwamen, heeft Gelderland in de loop van de geschiedenis nog heel wat andere binnen- en buitengrenzen gekend. Zoals de rivieren die door en langs de provincie lopen: de Rijn, de Waal, de Maas en de IJssel, maar ook de Berkel, de Oude IJssel of de Linge. Ze vormden barrières die gebieden van elkaar scheidde, maar tegelijkertijd waren het transportroutes voor mensen en goederen en fungeerden ze tot op de dag van vandaag als symbolen van een gedeelde identiteit.⁶³

Gelderse regio's kunnen ook van elkaar onderscheiden worden door verschillen in hoogte, afwatering, grondsoort en landbouwmethodes. De geograaf H.J. Keuning definieerde op die manier in 1946 in Gelderland 18 verschillende gebieden.⁶⁴ Sommige daarvan zijn opnieuw te herkennen in een cultuurhistorische beleidskaart die de provincie in 2005 liet maken en waarin tien verschillende regionale identiteiten worden onderscheiden.⁶⁵

Een heel andere grens is die van het Nedersaksische streektaalgebied, die dwars door Gelderland loopt, en waarbinnen weer verschillende dialectgrenzen bestaan.⁶⁶ In bestuurlijk opzicht zijn er in de loop der tijd tal van grenzen gevormd en soms ook weer verdwenen – zoals die van heerlijkheden en adellijke bezittingen, marken en ambten, gemeenten en waterschappen. Binnen en buiten de provincie ontstonden culturele grenzen tussen naburige steden en dorpen. De animositeit tussen Arnhem en Nijmegen kent een lange traditie, net als die tussen Zutphen en Deventer of tussen Groenlo en Lichtenvoorde. Het zijn plaatsen die veel gemeen hebben maar zich misschien juist daarom willen onderscheiden. Voor elkaar fungeren zij als de 'ander'.⁶⁷

Sommige grenzen hebben een militaire betekenis, zoals de Waterlinie, Grebbelinie en IJssellinie, de landweren en schansen, de grachten en de stadsmuren. De Tweede Wereldoorlog trok in 1944 een grens dwars door Gelderland die tot op de dag van vandaag betekenis heeft. Van een gezamenlijk Gelders verhaal over die grens tussen bevrijd en bezet gebied is het tot nu toe nog niet gekomen.⁶⁸ Intussen ontstond wel een internationale *Liberation Route* die van zuidwest naar noordoost plekken verbindt langs de route van de geallieerde legers: van Normandië, via Gelderland, naar Berlijn. En er zijn contacten gelegd met steden over de grens in het Rijnland, die met Gelderse steden de ervaring delen van verwoestende bombardementen.⁶⁹

U begrijpt dat ik nog wel even door kan gaan, maar mijn punt is hopelijk duidelijk. We kunnen constateren dat Gelderland bij uitstek geschikt is voor het belichten en onderzoeken van grenzen in ruimte en tijd. Niet omwille van die grenzen op zich, maar vanuit de vraag welke betekenis ze hadden, hoe ze zorgden voor identificatie met – of tegen – bepaalde regio's, voor welke groepen dat gold, welke vormen dat aannam, en hoe dat alles veranderde in de loop der geschiedenis.

TUSSEN WETENSCHAP EN SAMENLEVING

Bij het beantwoorden van dit soort vragen, gelegen op het terrein van geschiedenis en identiteit, hebben historici een dubbele rol, of eigenlijk een driedubbele. Ze onderzoeken op welke wijze en met welke middelen mensen in het verleden hun identiteit construeerden, ze beoordelen bestaande historische verhalen en proberen die zo nodig van hun mythische dimensies te ontdoen, en terwijl ze dat doen, creëren ze zelf weer nieuwe historische beelden en verhalen.⁷⁰

Het scheppen van historische verhalen is echter niet het exclusieve terrein van academische historici, ook anderen houden zich ermee bezig. Van de publicaties over

Gelderse geschiedenis die sinds 1990 verschenen, staan verreweg de meeste op naam van historische verenigingen en hun leden – die trouwens steeds vaker een academische opleiding hebben gevolgd.⁷¹ Daarnaast wordt lokaal en regionaal in allerlei andere vormen aan geschiedbeoefening gedaan, vaak op publieksgerichte wijze.⁷²

Gelderland mag zich gelukkig prijzen met een sterk en actief netwerk op het gebied van erfgoed en geschiedenis. Dat bestaat niet alleen uit de al vermelde lokale en regionale historische verenigingen, archieven en musea, maar ook uit hoogwaardige koepel- en kennisinstellingen als Gelders Erfgoed, het Gelders Archief, het Gelders Genootschap, Geldersch Landschap en Kasteelen en Omroep Gelderland. Samenwerking binnen dit netwerk heeft in de afgelopen jaren tot waardevolle resultaten geleid. Ik noem de vier provinciebrede erfgoedfestivals *Gelderland 1900-2000*, *Geloven in Gelderland*, *Gelegerd in Gelderland* en recent *Gemaakt in Gelderland*; maar ook de jaarlijks terugkerende *Gelderse Museumdag*, een succesvolle *Dag van de Gelderse Traditie*, het *Gelders Kastelenboek* en de interactieve website *Weg naar de Bevrijding*. Aan sommige van die projecten is vanuit de Radboud Universiteit actief meegewerkt. Dat sluit aan bij het belang dat deze universiteit hecht aan ‘valorisatie’ oftewel kennisdeling en kennisbenutting.⁷³

De grens tussen wetenschappelijke geschiedbeoefening en meer publieksgerichte vormen van geschiedenis is in mijn ogen evenzeer een constructie als de andere grenzen die vandaag de revue gepasseerd zijn.⁷⁴ Natuurlijk zijn er op beide terreinen uitersten aan te wijzen, maar daartussen ligt een brede overgangszone. In die zone is samenwerking mogelijk en kunnen partijen elkaar versterken, juist binnen de regionale en lokale geschiedenis. De wetenschap brengt in die samenwerking mee dat zij vraaggericht te werk gaat, zich baseert op de actuele stand van de literatuur en borg staat voor controleerbaarheid van resultaten. Regionale en lokale partners op hun beurt kunnen relevante onderzoeksvragen inbrengen, beschikken vaak over detailkennis en soms ook over de nodige werkkraft, en kennen de wegen om resultaten te delen met een geïnteresseerd publiek.

Ik ben ervan overtuigd dat de Gelderse geschiedschrijving erbij gebaat is als we vaker de grens opzoeken tussen de wetenschappelijke en de publieksgerichte geschiedenis. Als eerste stap is vanuit de leeropdracht *Gelderse Geschiedenis* begonnen met twee onderzoeksprojecten, aansluitend bij de genoemde grenshedenkingen in 2016.⁷⁵ Het zal u echter duidelijk zijn dat voor een geslaagde samenwerking medewerking gevraagd wordt van u allen: Gelderse organisaties, collega’s en studenten. Ik nodig u van harte uit voor een nadere verkenning van deze grenszone.

DANKWOORD

Dames en heren, ik wil graag afsluiten met een kort dankwoord. Die dank geldt op de allereerste plaats het bestuur van de provincie Gelderland en het college van bestuur van de Radboud Universiteit die gezamenlijk deze leeropdracht mogelijk hebben gemaakt. Beide colleges ben ik zeer erkentelijk voor het in mij gestelde vertrouwen.

Het realiseren van een nieuwe leeropdracht vraagt niet alleen politieke en bestuurlijke wil, maar ook de nodige procedurele vasthoudendheid. Iemand die dat als geen ander weet is Jan Vedder, historicus en beleidsadviseur bij de provincie. Ik wil hem hartelijk bedanken voor zijn rol bij de totstandkoming van de leeropdracht én voor al het andere dat hij heeft gedaan om de Gelderse geschiedschrijving te bevorderen.

We zagen straks dat Gelderland voor een deel van de inwoners een wat abstract fenomeen is, waarmee zij zich niet direct verbonden voelen. Voor mij persoonlijk is Gelderland, behalve natuurlijk de mooiste provincie van Nederland, vooral het grote aantal personen en organisaties dat hart heeft voor geschiedenis en erfgoed. Ik heb de afgelopen jaren bij allerlei gelegenheden mogen ervaren hoe groot hun reservoir aan kennis, gedrevenheid en daadkracht is. Dat is mijn Gelderse gevoel, en op basis van dat gevoel aanvaard ik met enthousiasme deze nieuwe opdracht.

Het uitspreken van een oratie is een bijzondere gebeurtenis. Tweemaal een oratie mogen houden, voelt wel heel speciaal. Ik stond hier ook in juni 2009, toen ik begon aan mijn leeropdracht Nijmeegse geschiedenis met een accent op de publieksgerichte aspecten. Dat ik die leeropdracht vandaag nog steeds met plezier vervul, dank ik mede aan de prettige en stimulerende contacten met tal van medewerkers van de gemeente Nijmegen, met de historische verenigingen en culturele organisaties in de stad, met collega's en studenten van de afdeling Geschiedenis en de letterenfaculteit. Die positieve ervaringen vergroten mijn enthousiasme voor een tweede leeropdracht en sterken mij in de overtuiging dat beide opdrachten elkaar zullen aanvullen. Gelukkig ligt Nijmegen in Gelderland.

Dank ben ik ook verschuldigd aan mijn Utrechtse docenten, van wie ik in het bijzonder dr. Gerard Trienekens en prof. Maarten Prak wil noemen. Zij hebben mij begeleid bij de eerste schreden op het wetenschappelijke pad en leerden mij onder meer hoe fascinerend en veelzijdig de lokale en regionale geschiedenis kan zijn.

En dan natuurlijk mijn privé-omgeving. In juni 2009 zaten op de eerste rij mijn trotse ouders, Jan en Mia Verhoeven. Ik vertelde ze bij die gelegenheid hoe dankbaar ik was voor wie ze waren en voor wat ze me meegegeven hebben. Ze zijn er allebei niet meer, maar aan mijn dankbaarheid doet dat niets af, integendeel misschien wel. Dankbaar ben ik ook voor de trouwe liefde van mijn broers en zus, familie en vrienden, van wie ik niet alle namen zal noemen. En natuurlijk voor de onvoorwaardelijke steun van Volkert, die gelukkig nog steeds op de eerste rij zit.

Ik heb gezegd.

1. Zie Willem Frijhoff, 'Gelderlandgevoel vroeger en nu', in: Meindert Evers en Johannes Stinner (red.), *Het hertogdom Gelre: geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel* (Utrecht 2003), 494-504 en Willem Frijhoff, 'Gelderse identiteit', *Bijdragen en mededelingen Gelre* 55 (2014), 219-233.
2. Opvallend meer emotionele binding ervaren inwoners van Zeeland, Friesland, Noord-Brabant, Limburg, Drenthe en Groningen (in die volgorde). Onderzoek door Ipsos in opdracht van de NOS, met dank aan Omroep Gelderland voor het beschikbaar stellen van detailgegevens. www.ipsos-nederland.nl/ipsosbarometer/Ipsos-NederlandersOverDeProvincie.pdf [bezocht 22-9-2015]. Zie ook <http://www.nrcreader.nl/artikel/8394/de-12-provincien>.
3. Gegevens over musea afkomstig van www.musea.nl [bezocht 12-9-2015, selectie: archeologie/historie en cultuurhistorie]. Gegevens over historische verenigingen met dank aan de Stichting Gelders Erfgoed. De schatting van het aantal leden is gebaseerd op detailinformatie over ongeveer een derde van de verenigingen.
4. Alleen al tijdens de Maand van de Geschiedenis 2015 zijn het er bijna honderd. Daarmee voert Gelderland de lijst aan, boven Zuid- en Noord-Holland. www.maandvandegeschiedenis.nl [bezocht 26-9-2015].
5. De vereniging is opgericht in 1897. Volgens het Jaarverslag over 2014 had Gelre dat jaar 407 leden. www.vereniginggelre.nl/wp-content/uploads/2015/02/Jaarverslag-Gelre-2014.pdf [bezocht 13-9-2015].
6. Stageverslag Marloes van der Hoogte *Onderzoek Gelderse Historische Verenigingen* (2012), in opdracht van de Stichting Gelders Erfgoed.
7. *Gelderland cultuurprovincie! Programmaplan voor Cultuur en Erfgoed 2013-2016* (z.p. [Arnhem] z.j. Zie bijvoorbeeld www.cultuurenerfgoedpact-achterhoek.nl; www.gelderserfgoed.nl/nieuws/2015/cultuur-en-erfgoedpact-veluwe-van-start/; www.gelderlander.nl/regio/rivierenland/provinciaal-geld-voor-erfgoed-rivierenland-1.4502037; www.gelderlander.nl/gemeenten/liemers-en-montferland-bundelen-culturelekrachten-1.5207659 [bezocht 8-9-2015].
8. www.geldersestreken.nl [bezocht 28-8-15]. Verslag van de manifestatie Bouwen aan identiteit op 22 maart 2012 onder de titel: *Heeft Gelderland een identiteit?* <http://www.gelderland.nl/4/Home/Impressie-manifestatie-Bouwen-aan-identiteit.html> [bezocht 15-8-2015].
9. Pauline Meurs, *Identificatie met Nederland*. Rapporten aan de regering (Amsterdam 2007). Bij de presentatie van dit rapport ontstond felle discussie over de uitspraak van prinses Máxima dat 'de Nederlandse identiteit' niet zou bestaan. <http://nos.nl/video/261135-maxima-houdt-toespraak-over-nederlandse-identiteit-2007.html> [bezocht 28-8-2015].
10. Carola Simon, *Ruimte voor identiteit: de productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland* (Groningen 2005), 19-24.
11. Benedict Anderson, *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (New York, revised edition 2006).
12. Over het onderscheid met de 'ander' zie o.a. Meurs, *Identificatie met Nederland*.
13. Jochem Fluitsma en Eric van Tijn, 15 miljoen mensen (1996), <http://songteksten.net/lyric/129/4300/fluitsma-en-van-tijn/15-miljoen-mensen.html> [bezocht 8-9-2015].
14. Meurs, *Identificatie met Nederland*.
15. Gerard Rooijackers, 'De ideologie van het heem', in: Carlo van der Borgt en Amanda Hermans (red.), *Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland* (Amsterdam 1996), 5-27.
16. Schuurman, 'Vertel, Muze, vertel. Geschiedenis, ruimte en cultureel erfgoed', *Historia Agriculturae* 33 (2009),

9-47; Arnoud-Jan Bijsterveld e.a., *Maakbaar erfgoed. Perspectieven op regionale geschiedenis, cultureel erfgoed en identiteit in Noord-Brabant* (Tilburg 2009).

17. De manier waarop mensen voortdurend opnieuw hun verleden vormgeven is een basisthema van de Masteropleiding Actuele Geschiedenis aan de Radboud Universiteit. <http://www.ru.nl/opleidingen/master/geschiedenis-actuele/> [bezocht 13-9-2015].
18. In oktober 1991 organiseerde het Nederlands Historisch Genootschap een congres over 'de Nederlandse identiteit', in november 1991 hield de Werkgroep Achttiende Eeuw een congres over 'Het zelfbeeld van de Nederlander in de Achttiende Eeuw', in mei 1994 organiseerde de stichting Annales Noviomagensis in samenwerking met het Nederlands Centrum voor Volkscultuur het congres 'Constructie van het Eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland'. *BMGN - Low Countries Historical Review* 107-4 (1992); *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* (1992); Van der Borgt en Hermans (red.), *Constructie van het eigene*.
19. Willem Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning', *BMGN - Low Countries Historical Review* 107 (1992), 614-634. Zie ook: Aart Noordzij, *Gelre. Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen* (Hilversum 2009), 13-38.
20. Bijvoorbeeld: Rob van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland* (Den Haag 1999); Niek van Sas, *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* (Amsterdam 2005); Joep Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806-1890* (Nijmegen, 2e dr. 2011).
21. Vergelijk Maarten Duijvendak, *Wijde horizon, scherpe blik. Regionale geschiedenis en Noord-Nederland : over rurale problematiek, sociale wetenschap en geschiedschrijving* (Groningen 2002).
22. Ad Knotter (red.), *Dit is Limburg! Opstellen over de Limburgse identiteit* (Zwolle 2009); Jan van Oudheusden, *Brabantia Nostra: een gewestelijke beweging voor fierheid en "schoner" leven, 1935-1951* (Tilburg 1990); Arnoud-Jan Bijsterveld, *Het maakbare verleden: regionale geschiedenis en etnologie in Brabant op de drempel van de eenentwintigste eeuw* (Tilburg 2000); Maarten Duijvendak, 'Ligamenten van de staat? Over regionale identiteit en de taaiheid van de provincie', *BMGN - Low Countries Historical Review* 123 (2008) 342-353.
23. Goffe Jensma, *Het rode tasje van Salverda. Burgerlijk bewustzijn en Friese identiteit in de negentiende eeuw* (Ljouwert/Leeuwarden 1998). Erwin H. Karel, *Grenzen in Drenthe* (Assen 2000); Daniël Broersma, *Het wonderland achter de horizon. Groninger regionaal besef in nationaal verband 1903-1963* (Assen 2005). Zie ook: Peter Nissen, 'De ontplooiing van het regionaal zelfbewustzijn in beide provincies Limburg na 1839', in: Knotter (red.), *Dit is Limburg!*, 73-98, aldaar 79. Over de rol van media bij identiteitsvorming: Marcel Broersma en Joop W. Koopmans, *Identiteitspolitiek: media en de constructie van gemeenschapsgevoel* (Hilversum 2010).
24. Arno Neele, *De ontdekking van het Zeeuwse platteland. Culturele verhoudingen tussen stad en platteland in Zeeland 1750-1850* (Zwolle 2011), 137-167.
25. Barney Warf en Santa Arias, *The Spatial Turn. Interdisciplinary Perspectives* (Routledge 2008); Jan Hein Furnée, 'Beleving van ruimte. De spatial turn en de negentiende eeuw', *De Negentiende Eeuw* 36 (2012), 1-12.
26. Elke Dirven en Joost Groenewegen (red.), *Stuck in the region? Changing scales for regional identity*. (Utrecht 1993); Ben de Pater 'Verbeelde regio's' in: De Pater e.a. (red.), *Denken over regio's. Geografische perspectieven* (Bussum 2005), 23-44.

27. Anssi Paasi, *Territories, boundaries and consciousness: the changing geographies of the Finnish-Russian border* (Chichester 1996), 31-35; zie ook Kees Terlouw, 'Regionaal-geografische modellen', in: De Pater e.a. (red.), *Denken over regio's*, 183-223, aldaar 210-211.
28. Kees Terlouw, 'From thick to thin regional identities?', *GeoJournal* 77 (2011), 707-721.
29. Kees Terlouw en Maarten Hogenstein, "Eerst waren we gewoon wij en nu is het wij en zij." *Gebruik, slijtage en vernieuwing van lokale en regionale identiteiten*. Onderzoeksrapport in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Bureau Verkenning en Onderzoek (Utrecht maart 2015).
30. Alexander C. Diener en Joshua Hagen, *Borders. A very short introduction* (New York 2012).
31. H. van Houtum, 'Introduction. Current issues and debates on borders and border regions in European regional science', in: M. van der Velde en H. van Houtum (red.), *Borders, regions, and people* (London 2000), 1-12.
32. Henk van Houtum en Ton van Naerssen, 'Bordering, Ordering and Othering', *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 93 (2002), 125-136; Henk van Houtum en Bas Spierings, 'Borderscapes', *AGORA-Magazine voor Sociaalruimtelijke vraagstukken* 4 (2012), 4-5.
33. Madeleine Hurd, *Borderland Identities. Territory and Belonging in North, Central and East Europe* (Eslöv 2006), 11-30; Malcolm Anderson, 'Researching European frontiers', *Journal of Borderlands Studies* 25 (2010), 232-250. Zie ook: Hans Knippenberg en Jan Markusse (red.), *Nationalising and denationalising European border regions, 1800-2000. Views from geography and history* (Dordrecht 1999).
34. Thomas M. Wilson en Hastings Donnan, 'Nation, state and identity at international borders', in: Thomas M. Wilson en Hastings Donnan (red.), *Border identities. Nation and state at international frontiers* (Cambridge 1998), 1-30.
35. Een voorbeeld is het ESF-onderzoeksproject *Cuius Regio* naar het ontstaan van zeven verschillende Europese regio's in de periode 1200-2000, uitgevoerd aan de Rijksuniversiteit Groningen onder leiding van Dick de Boer. http://www.rug.nl/news/2010/08/20100810_esfdickdeboer [bezocht 8-9-2015].
36. C.O. van der Meij, 'Divided Loyalties: States-Brabant As a Border Country', in: Benjamin Jacob Kaplan, Marybeth Carlson en Laura Cruz (ed.), *Boundaries and their meanings in the history of the Netherlands* (Leiden-Boston 2009), 15-34; Jan Brauer, 'Over de grens', *Jaarboek Numaga* (2014), 40-69.
37. Paul Readman, Cynthia Radding en Chad Bryant, 'Introduction: Borderlands in a Global Perspective', in: Paul Readman, Cynthia Radding en Chad Bryant (ed.), *Borderlands in World History, 1700-1914* (Basingstoke 2014), 1-26.
38. Katja Zee, 'De Romeinse grens', in: Dolly Verhoeven en Marc Wingens (red.), *Geschiedenis van Gelderland. De canon van het Gelders verleden in vijftig vensters* (Zutphen 2010), 15-18.
39. Harry van Enckevort en Jan Thijssen, 'Het Valkhof en omgeving tot het einde van de Romeinse tijd', in: H. Peterse en D. Verhoeven (red.), *Het Valkhof. 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen 2014), 23-41.
40. Een overzicht van activiteiten is te vinden op <http://www.romeinselimenes.nl/nl/agenda> [bezocht 8-9-2015].
41. <http://erfgoedstem.nl/nederland-en-duitsland-ondertekenen-unesco-ambitie-liches> [bezocht 27-4-2015]; *Bitter en Zoet. Advies van de Expertgroep beoordeling werelderfgoednominaties*. Advies in opdracht van de directeur-generaal Cultuur en Media van het Ministerie van OCW (2015), 41-45.
42. Jan Kuys, 'Centraal en regionaal bestuur van graafschap en hertogdom Gelre tot 1543', in: Evers en Stinner (red.), *Het hertogdom Gelre*, 156-165; Noordzij, *Gelre*, 188-201.

43. Johan Oosterman, *In daz Niderlant gezoget: de periferie in het centrum: het Maas-Rijng gebied als speelveld voor filologen* (Nijmegen 2007); zie ook Gerard Nijsten, *In the shadow of Burgundy. The court of Guelders in the late Middle Ages* (Cambridge 2004).
44. Aart Noordzij, 'Against Burgundy. The Appeal of Germany in the Duchy of Guelders', in: Robert Stein en Judith Pollmann (red.), *Networks, regions and nations: shaping identities in the Low Countries, 1300-1650* (Leiden 2010), 111-129; Frank Keverling Buisman, *Verdrag en tractaat van Venlo: herdenkingsbundel, 1543-1993* (Hilversum 1993).
45. Aart Noordzij, 'Gelderse snaphanen. Het imago van Gelre in de zestiende eeuw', *Madoc: nieuwsbrief van Firapeel, vereniging voor mediëvistiek en de Vrije Studierichting Mediëvistiek te Utrecht* 19 (2005), 212-221. Het negatieve imago van de Geldersen bleek hardnekkig. Nog in 1969 keerde het terug in de populaire televisieserie *Floris*, waarin Gelderse soldaten als brute (en niet al te intelligente) vechtijassen werden geportretteerd.
46. De tentoonstelling werd georganiseerd naar aanleiding van het 150 jarig-bestaan van de 'Historische Verein für Geldern und Umgegend'. www.codart.nl/exhibitions/details/1730 [bezocht 26-9-2015].
47. De tentoonstelling trok in 12 weken tijd 92.000 bezoekers. www.gvlimburg.nl/index.php/stichting-gvl [bezocht 8-9-2015].
48. www.gvlimburg.nl/index.php/projecten/samenwerking [bezocht 8-9-2015].
49. Het benodigde startbedrag was € 25.000, eind september 2015 stond de teller op € 32.550. www.ru.nl/mariavangelre [bezocht 26-9-15].
50. P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen, 'Gelderland van 1566-1609', in: J.J. Poelhekke e.a. (red.), *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795*, boek II (Zutphen 1975), 97-131; Ronald de Graaf, 'De Tachtigjarige oorlog 1565-1648', in: Verhoeven en Wingens, *Geschiedenis van Gelderland*, 53-56.
51. Bij de vorming van protestantse en katholieke gebieden in Gelderland speelden ook andere factoren een rol, zoals de indeling in bisdommen en de rol van katholieke edelen op de Veluwe en in de Achterhoek. Hans Knippenberg, *De religieuze kaart van Nederland: omvang en geografische spreiding van de godsdienstige gezindten vanaf de Reformatie tot heden* (Assen 1992), 15-32. Zie ook Christiaan Ravensbergen, 'Gereformeerde overheden en religieuze minoriteiten. Confessionalisering in het kwartier van Zutphen, 1592-1620', in: *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 105 (2014), 133-166.
52. J.J. Poelhekke, 'Gelderland van 1609-1672', in: Poelhekke e.a. (red.), *Geschiedenis van Gelderland*, 133-210.
53. A.H. Wertheim-Gijse Weenink, 'Het Rampjaar en zijn nasleep', in: Poelhekke e.a. (red.), *Geschiedenis van Gelderland*, 211-231; Jac Geurts, 'De Vrede van Nijmegen. Een keerpunt in de Gelderse geschiedenis', in: Verhoeven en Wingens, *Geschiedenis van Gelderland*, 69-72; zie ook: Luc Panhuysen, *Rampjaar 1672. hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* (Amsterdam 2009).
54. www.omroepgelderland.nl/riddersvangelre [bezocht 8-9-2015].
55. www.gelderseroutes.nl/nl-nl/rd/80-jarige-oorlogsroutte; www.slagomgrolle.nl [bezocht 8-9-2015].
56. Frank Keverling Buisman, 'Het bestuur van het gewest Gelre van 1543-1795', in: Willem Kuppers en Felix Villanueva (red.), *Van Gelre tot Gelderland: 650 jaar besturen van Gelderland* (Nijmegen 1989), 36-46.
57. Edwin van Meerkerk, 'Nijmegen en de Harderwijkse Academie 1648-1679', in: *Het Gelders Athene. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse Universiteit in Harderwijk (1648-1811)* (Hilversum 2000), 119-132.

58. Henk Agterhof, *De grens in de Achterhoek. Staatsgrens-douanegrens* (Winterswijk 1991); Joop van Dijk, Hans Oppel, Willem Wilterdink, 'Nationalismus und Grenze', in: Hans de Beukelaer, *Grenzen: komen en gaan, kommen und gehen* (Aalten 1993), 109-112; Clemens Wischermann, 'Entstehung und Bedeutung der Textilindustrie in deutsch-niederländischen Grenzgebiet im 19. und 20. Jahrhundert', in: Reinhard Ittermann en Marcel Daniel (red.), *Der deutsch-niederländische Grenzraum zwischen Ems und IJssel: Inhalte und Ergebnisse des Studienprojektes* (Münster 2004), 107-117; Jan Smit, 'Werken over de grens. De uitwisseling van arbeid als fenomeen van een grenseconomie', in: Dolly Verhoeven (red.), *Gelderland 1900-2000* (Zwolle 2006), 47-53.
59. Hans Knippenberg en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland: schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1990).
60. Lotte Jenssen, 'Van Staring tot Cremer. De literaire identiteit van Gelderland in de negentiende eeuw', *Bijdragen en mededelingen Gelre* 105 (2014), 179-198.
61. Frijhoff, 'Gelderlandgevoel vroeger en nu'.
62. Anke Strüver, *Stories of the "Boring Border". The Dutch-German borderscape in people's minds* (Nijmegen 2004); M. van der Velde, 'Shopping, Space and Borders', in: Van der Velde en Van Houtum (red.), *Borders, regions, and people*, 166-181.
63. Job Weststrate, "'Eyn yeder schyff uss den landen van Gelre'", *Bijdragen en mededelingen Gelre* (2008), 91-112. Actuele voorbeelden zijn het initiatief IJsselID en de Stichting Onze Waal. Zie <http://ijsselid.nl>; <http://www.onzewaal.nu/onze-waal> [bezocht 8-9-2015]; zie ook Martin de Bruijn en Sil van Doornmalen, *Historische atlas van het Rivierenland. Nederbetuwe en de Gelderse waarden* (Nijmegen 2014).
64. H.J. Keuning, *De historisch-geografische landschappen van Nederland*. Noorduijn's wetenschappelijke reeks 24 (Gorinchem 1946), 72-73.
65. De indeling werd gemaakt in het kader van het programma Belvoir 2, en gold voor de periode 2005-2008. *Belvoir 2. Deel II: Gebiedsgewijs. Cultuurhistorische Beleidskaart en Gebiedsprogramma's* (notitie vastgesteld door Provinciale Staten van Gelderland 22 mei 2005).
66. J.B. Berns en H.Scholtmeijer, 'Dialectonderzoek in Gelderland. Een historisch overzicht', *Bijdragen en mededelingen Gelre* 96 (2005), 215-230. Onderzoek naar het grensoverschrijdende Kleverlandse dialect laat zien dat voor de huidige variaties daarin de staatkundige grens tussen Duitsland en Nederland de meest bepalende factor is. Folkert de Vriend, *Tools for computational analyses of dialect geography data* (z.p. 2012), 65-81. Zie ook: Charlotte Giesbers, *Dialecten op de grens van twee talen. Een dialectologisch en sociolinguïstisch onderzoek in het Kleverlands dialectgebied* (Groesbeek 2008).
67. Rooijackers, 'De ideologie van het heem'; Voor een analyse van de manier waarop Arnhem en Nijmegen zich met hun verleden presenteren: Linde Egberts, *Chosen Legacies. Heritage in the Construction of Regional Identity* (Amsterdam 2015); Ton. Tijndink, *Pas op de burenen! Over de rivaliteit tussen Lichtenvoorde en Groenlo* ([Lichtenvoorde]: Stichting Pas op de Buren 1999).
68. Wel telt Gelderland meer oorlogsmusea en herinneringscentra dan enige andere provincie. Erik Somers, *De oorlog in het museum. Herinnering en verbeelding* (Zwolle 2014), 43. Zie ook 'Vrijheidsmuseum WO2 Nijmegen gaat niet door', *De Gelderlander* 15-11-2014; www.gelderlander.nl/regio/nijmegen-e-o/vrijheidsmuseum-wo2-nijmegen-gaat-niet-door-1.4643917 [bezocht 13-9-2015].
69. www.liberationroute.nl [bezocht 25-9-2015]; Simone Gerritsen en Wiel P. H. Lenders, *Geschichten, die bleiben: Erinnerungen in der Grenzregion* (Groesbeek 2006).

70. Leen Dorsman, Ed Jonker en Kees Ribbens, *Het zoet en het zuur. Geschiedenis in Nederland*. Historische reeks (Amsterdam 2000), 85-127.
71. Addy Schuurman, *Leemtenlijst van de Gelderse geschiedenis in de negentiende en twintigste eeuw* (Arnhem 2010), 90-95. Overigens geldt iets soortgelijks voor de honderd edities van de *Bijdragen en Mededelingen Gelre*. A.E.M. Janssen, 'Gelre in honderd delen. Regionale geschiedbeoefening door middel van 'bijdragen en mededelingen' in de periode 1898-2009', *Bijdragen en mededelingen Gelre* 100 (2009), 9-51.
72. Zie hierover o.a. Kees Ribbens, *Een eigentijds verleden: alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000* (Hilversum 2002); Rob van der Laarse, *Bezeten van vroeger: erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005).
73. *De Radboud Universiteit op weg naar 2020. An invitation to change perspective* (Strategisch Plan Radboud Universiteit 2015), www.ru.nl/overons/overradboud/missie-visie/vm/strategisch-plan [bezocht 13-9-2015].
74. Dolly Verhoeven, *Met open vensters. Nijmeegse geschiedenis tussen wetenschap en publiek* (Nijmegen 2009).
75. De onderzoeken worden verricht door Dirk Lueb MA (Kleefse enclaves) en research-master student Wouter Loeff (250 jaar grens Achterhoek).